

u Italiji.⁸ Kaiserova i Sogginova introdukcija izrasle su jednako iz profesorskog iskustva i prvenstveno su namijenjene studentima teologije, ali zamaraju povijeću istraživanja i bibliografskim aparatom koji je većini studenata nepriступaan. Sogginu recenzenti predbacuju da je premalo prostora posvetio mudrosnim knjigama.⁹ Kaiser kao protestant ne obrađuje deuterokanonske knjige SZ-a. Anderson je odviše popularan te više usmjeren povijesti Izraela nego analizi pojedinih knjiga SZ-a.

Prvo izdanje Harringtonova Uvoda izašlo je u SAD god. 1966, ali ovaj naš prijevod sadrži dopune koje je autor priređivao za nova izdanja svoje knjige: francusko god. 1971, novo američko god. 1974. i talijansko god. 1976. Ovo je doista nov uvod u SZ na hrvatskom govornom području jer je:

— opširniji i znanstveniji od svih dosadašnjih;
— ekumenski po uvođenju usvojivih rezultata nekatoličkih istraživača;
— usmjeren prvenstveno na književnu analizu i teološku poruku pojedinih knjiga;

— najezno obradio mesijanizam u starozavjetnim knjigama, osobito psalmima.

Osim studentima teologije, knjiga će dobro doći propovjednicima pri spremanju homilija. Tim više što u obnovljenoj liturgiji prvo čitanje koje se redovito uzima iz SZ-a predstavlja misaonu i događajnu cjelinu s evanđeljem dotične nedjelje. Pogled na vrijeme nastanka, književni sastav i doktrinarna važnost pomoći će propovjedniku da ispravno shvati i razumije dotičnu perikopu. Nije naime dovoljno oslanjati se na »opću katoličku pamet« ili nasilno trgati starozavjetno čitanje iz povijesne i misaone pozadine. Da bismo kršćansku zajednicu hranili zdravom hranom od stola Riječi Gospodnje, moramo tu Riječ marljivo proučavati.

MARKSIZAM I KRŠĆANSTVO

Kvirin Vasilj: Marksizam i kršćanstvo. Razgovor s drom Brankom Bošnjakom, piscem knjige Filozofija i Kršćanstvo, izd. KHR, 1976.

Jakov Rafael Romić

Prije osam godina Kvirin Vasilj je objavio podlistak »Filozofija i Kršćanstvo« (u HR, XVIII, 1968), u kojem je prikazao i kritici podvrgao knjigu zagrebačkog marksista Branka Bošnjaka *Filozofija i Kršćanstvo* (Zagreb, 1965). Mada se o toj Bošnjakovoj knjizi, osim kritike dra J. Janžekovića na slovenskom i hrvatskom jeziku, u nas i javno raspravljalo (pred prepunom dvoranom Studetskog centra u Zagrebu, što je i tiskano u izd. Praxisa, 1969), Vasilj je osjećao potrebu, da se na Bošnjakovo pisanje još jednom osvrne. Tako je nastala ova lijepo opremljena knjiga, koja obuhvaća 201 stranicu.

Tko bude imao priliku pregledati kazalo ove Vasiljeve knjige, vidjet će, kako se mnoga, i to važna pitanja u njoj obrađuju: 1. *Predmet filozofije* (Logični red mišljenja i stvarni red postojanja, Pojam postanka prirodnih bića u njihovoj bitku, Anzelmov dokaz za Božju opstojnost, Pojmovi cjeline i svrhe,

⁸ J. A. SOGGIN: *Introduzione all'Antico Testamento. Dalle origini alla chiusura del Canone alexandrino. Seconda edizione riveduta ed aggiornata*, Brescia, Paideia, 1974. God. 1976. prevedena na engleski. Autor je nekatolik koji je godinu dana bio gostujući profesor na Papinskom biblijskom institutu u Rimu.

⁹ Usp. recenziju L. Boadta prilikom američkog izdanja Sogginove Introdukcije u *Theological Studies*, 38 (1977), 559—560.

Pojava čovjeka), 2. *Opstojanost Božja* (Pojam naravne teologije ljudskoga razuma, Božja opstojnost i ljudski život, Bog postoji stvarno, Pojmovi konačnosti i beskonačnosti, Pojmovi svjetrajnosti i vječnosti, Relativnost prirodnih zakona, Prazna dijalektika, Dokazi Božje nepostojnosti, Dijalektika i fizika, Spoznaja Boga i Božje znanje, Bošnjak i Toma Akvinski), 3. *Kršćanstvo kao nadnaravna religija* (Pojam kršćanstva, Bošnjakova kritika nadnaravnog reda, Kognitivni i rekognitivni zaključci, Aristotelov pojam Boga, Logični i zorni sudovi, Bošnjakovo sintetiziranje vječnosti, Spoznaja Boga i načelno određenje, Apsolutnost i relativnost Božjeg bića, Marksističke i kršćanske dogme, Smisao ideja i stvarnost, Smisao nadnaravnog djelovanja, Areligiozni i religiozni ateizam, Religija i osmišljavanje ljudskog života, Profizičko načelo uzročnosti i religija, Umna ljubav prema Bogu — izvor ljubavi prema čovjeku, Kršćanstvo i spremljeni odgovori, Uspravnost istine i krivost protuslovlja), 4.

Biblija i njezina unutarnja logika (Imanentna kritika Biblije), 5. *Filozofija o čovjeku* (Smisao ljudskog postojanja, Pojam duha i materije, Besmrtnost ljudskog duha kao bića, Smrtnost čovjeka kao bića, Praksa i teorija), 6. *Čitanje Biblije iz različitih obzora gledanja* (Bošnjak i egzegzeza, Marijino djevičanstvo), 7. *Pluralizam u teoriji i praksi* (Marx i kršćanstvo, Potvrđivanje tijela, Stari argument, Nijekanje tijela, Smisao molitve i Marx). Zaključujući prema samim naslovima, ova je knjiga prava riznica, u kojoj bi mnogo ljudi mogli pronaći svoje vlastito pitanje, u koje je Kvirin Vasilj ne samo pokušao nego i uspio unijeti nešto svjetla.

Tko imadne priliku pročitati ovu knjigu Kvirina Vasilja, poznatog po svojim brojnim djelima, vjerojatno će mu — zajedno s divljenjem njegovoj izvornosti — u srcu rasti i neki čudan osjećaj gorčine s okusom uzaludnosti. Jer: tko bi ovoj dvojici hrvatskih filozofa različitog nadahnuća (kršćanskog i marksističkog) mogao zanjekati učenu izvršnost i kreposnu umnost? A ipak ostaje dojam, da je sasvim moguće da se — zbog činjenice što su se formirali u duhovno različitim sredinama (nekad) kao i zbog činjenice osobnog međusobnog ne-komuniciranja (sada) — opet pojavi koja knjiga koja se neće pošto-poto zalagati za dijalog između kršćana i markista.

Iako mi je na ovom mjestu nakana tek ukazati na pojavljivanje jedne nove i važne knjige jednoga od naših rijetkih izvornih mislilaca, treba ipak napomenuti, da Vasiljevo pisanje lakše uspijeva dokazati npr. nevaljanost svih mogućih dokaza svih mogućih filozofa iz svih mogućih vremena, negoli što mu uspijeva stvarno dokazati opstojnost Božju pomoću njegova vlastitog dokaza. Ako Bošnjak, koji se u konkretnim uvjetima bavio mnogobrojnim filozofskim i teološkim problemima u okviru jednog, posve određenog tipa škole, dolazi pod udar razumljivih prigovora zbog prisutnih protuslovlja, ipak Vasilj, valjda upravo stoga što filozofiju nije nikada proučavao kroz napor izabranog produblivanja, usprkos kristalnoj logičnosti ostavlja na mene dojam neuvjerljivosti, one iste koja je usađena u narav svake apstrakcije. Iz rečenog ne slijedi da bi bilo suvišno pisati kritiku Vasiljeve knjige, nego upravo obratno (i jedan moj kolega mi ju je i najavio) — kao što je, uostalom, potrebna bila i ova Vasiljeva kritika Bošnjakove knjige, koja će mu, kako se usuđujem nadati, biti poticajem, da preispita neka svoja temeljna stajališta: i prema kršćanstvu (npr. o povijesnoj egzistenciji Isusa Krista iz Nazareta, 163) i prema samom marksizmu (npr. o zamjeni logičnog reda sa stvarnim, 10).

Da je Bošnjak na vrijeme mogao susretati tekstove kao što su neki Vasiljevi, on bi najvjerojatnije bio došao do otvorenijih pogleda prema vjeni uopće i prema kršćanstvu napose, te bi, vrlo vjerojatno, uspješnije razvijao i kritičnu svijest s obzirom na neke postavke unutar samoga marksizma. Uzmimo npr. ovaj tekst sa 73. str.: »Ljudi su u prošlosti često i prečesto rastavljali prirodna bića na dvije različite komponente, na bitak i bitkovo djelovanje, i onda obje pripisivali neposredno Bogu kao njihovu izravnom uzroku. Stoga su oni svuda i u svemu čitali volju Božju. To je bio razlog, da su naučavali, da je svaka vlast od Boga, da je razdioba društva na gospodare i robove, bogataše i siromahe, vladare i podložnike odraz volje Božje. Da su tako 'interesi' Božji i ljudski dolazili u nepomirljiv sukob, to je jasno. Po ovom shvaćanju, Bog uistinu ugrožava, smeta i priječi čovjekov razvitak i uspon kao sintetične i slobodne osobe. Sve je to istina i ja ne želim potrošiti nijedne riječi u ob-

ranu ovakva shvaćanja o Bogu. Da ono u ovome obliku nema nikakva smisla za čovjeka, to je očito.« — Vasilj ima pravo što ne želi trošiti riječi u obranu takva shvaćanja.

Ali, čini mi se da ni ja neću imati krivo, ako ovdje zapišem jednu usputnu primjedbu: nijedan naime kršćanin, ne treba imati nikakav kompleks manje vrijednosti zbog jednostavne činjenice, što se u Novom zavjetu kazuje, da je svaka vlast od Boga. To je svom vremenu prikladan poticaj na poštivanje vlasti. A spomenuta novozavjetna rečenica govori *samo* ono što govori: da je »svaka vlast od Boga« (potc. J. R. R.). To znači da je od Boga ne samo ona vlast u konkretnom društvu prije 19. stoljeća, nego i one koje su došle poslije, i ove koje su danas kao i one koje će doći. »Svaka vlast je od Boga« ne samo da ne znači nego i ne može značiti zahtijevnost zaustavljanja revolucionarnog razvoja društva, kao što bi to htjeli oni koji prigovaraju kršćanstvu izvana, i kao što misle oni koji kršćanstvo ne shvaćaju iznutra.

Kad bi Vasilj jednako stvarno kao što ne želi trošiti riječi na obranu gornjih shvaćanja mogao prebrisati svu ili gotovo svu našu kroz povijest stvaranu teologiju, onda zacijelo ne bi bilo razloga da nastane ni Marxova kritika religije, pa bi se marksisti danas isključivo bavili poslom oslobađanja stvarnog čovjeka od potlačivosti u društvenoj zbilji, pa ne bi bilo ni Bošnjakove knjige ni Vasiljeve kritike na tu Bošnjakovu knjigu, te bi se i oni i toliki drugi trudili oko izgradnje čovječnijeg društva u istom narodu i u istom čovječanstvu, bez obzira na različitost vlastitih motivacionih sustava, a s obzirom na srodnost pitanja i sličnost slabosti, koje su baština i marksista i kršćana bez razlike.

Vasilj, čija izvornost zbog hrabre iskrenosti zapanjuje čak i kad je riječ o stavu prema cjelokupnoj crkvenoj baštini, izrijeckom, doista, neće ustvrditi, da među marksistima nema humanih ljudi, ali će on — poopćivši jedno ili nekoliko povijesnih shvaćanja prakse sa svim mogućim tipovima marksizma kao i sa svim stvaraocima toga nadahnuća — ipak kazati, da su oni »čovjekoljubivi usprkos (potc. J. R. R.) svome ateizmu« (80). Unatoč očevidnosti rastućeg broja ljudi koji se na svim krajevima svijeta nadahnjuju marksizmom i usprkos činjenici da se pojedini marksistički pokreti na svome »vlastitom putu« preobražavaju u korist humanističkih težnja, Vasilj jednostavno najavljuje, da će marksizam s pozornice svijeta nestati, »kada razum jače i snažnije prevlada među ljudima« (82). Njemu se ponekad čini, da je »Bošnjakovo pisanje protureakcija na krivo, površno, egzaltirano i pseudopobožno čitanje biblijskih knjiga, koje je u prošlosti prilično obilovalo. Nema ništa pogibeljnije od sofistike, ako se želi staviti u službu religije« (164); to bi bio jedan od razloga zbog kojega »kršćani ne smiju držati... da je svaka osoba, koja ne vjeruje u Boga neki umni zločinac« (164). Ali, sve to u jednakoj mjeri kao za Bošnjaka vrijedi i za samog Vasilja, stoga je on mogao o Bošnjaku pisati s nešto više obzira. Jer: čitava ova knjiga, koja je podnaslovljena kao dijalog, u stvari je dugi niz lekcija sugovorniku, kako bi mu se onda — na zadnjoj stranici, doslovno — priznala neka stidljiva objektivnost i neka podsvijesna umnost.

Vasiljeva izvornost, zbog hrabre iskrenosti, jamačno će zapanjiti i ponekog kršćanina. Jer, on zastupa npr. mišljenje, da spoznaja Božje opstojnosti nužno uključuje spoznaju Božje biti (128—29), da u *Pjesmi nad pjesmama* »nema uopće nikakvih nadnaravnih elemenata« (173), da je Bog za zlo učinjeno po čovjeku suodgovoran, jer »stvaranje slobodnih bića u njihovu bitku, koja zlo čine na svoju vlastitu odgovornost, umanjuje Božju odgovornost, ali je ne uklanja« (99). Hrabro iskreni pisac ove knjige predbacit će i Škvorcu, da »veću uslugu čini filozofiji netko, tko sigurno i jasno ima krivo, nego tko ima neodređeno i nejasno pravo« (130), te će se s Bošnjakom slagati u pitanju potrebe logičnosti u kritici Biblije (102). U pitanju nužnosti otkupljenja po Kristu neće se povoditi za skotističkim shvaćanjima (124) niti će se puno brinuti o filozofijskoj i teološkoj tradiciji, a u pitanju utemeljenja etike neće mnogo držati do suvremenih personalističkih nastojanja oko stvaranja nekog zajedničkog toposa prihvatljivog čovjeku ukoliko je čovjek; zatim — slijedeći vlastito uvjerenje — ističe da bez Boga nema morala (69), da su veliki ideali jedino mogući po Kristu i u Njemu (123), da je »religija sama po sebi jedino

mogući izvor iskrenoga općeg humanizma, a nereligija egoizma« (163). Hrabro, zar ne?

Kad bi Vasilj stvarno i stalno vodio računa da u redu stvari ne postoji nikakva religija po sebi, nego da postoje sasvim konkretni ljudi — religiozni i nereligiozni — kao što su Bošnjak i on sâm, njegovo pisanje, jamačno, ne bi ostavljalo nekog čudnog osjećaja gorčine s okusom uzaludnosti. A osim toga, bio bi, po mom sudu, uočljiviji onaj najvažniji prigovor Bošnjakovu pisanju (koji je uostalom i Vasilj stavio na početak svojih razmišljanja): da »zamjenjuju logični red mišljenja sa stvarnim redom prirodnih bića« (10).

Tu Vasiljevu primjedbu (koja izravno ili neizravno izranja na gotovo svim stranicama knjige) treba posebno naglašavati. Jest i ponavljati! Jer: to je negdašnji platonizam i sasvim ordinarni idealizam (ne hegelijanski!), koji je u marksista zabrinjavajuće raširen, i to na svim razinama, a kojega — po pravilu — oni kao da nisu svjesni (!?). Vasiljeva bi iskrenost možda mogla djelovati razbudajuće. I mnogo manje je važno što se Bošnjak u svojoj knjizi — zbog, između ostalog, upotrebe više metoda — uplita u kućinu nespojivosti marksizma s egzistencijalizmom, i što metodični Vasilj raspliće tu njegovu kućinu i zamata je oko prsta svoje vlastite metafizike, negoli što Bošnjak zamjenjuje logični red sa stvarnim. Upornije i razgovjetnije isticanje toga protuslovlja kao zapreke smislenom i uvjerljivom zauzimanju za dijalog ne samo što bi doprinijelo čitkosti Vasiljeve knjige, nego — vrlo vjerojatno — i Bošnjakovu premišljanju te zasade. Tako bi se za korak naprijed pomaklo ono nastojanje oko dijaloga kao humanog stvarateljskog ozračja u krugovima naprednih mislilaca, među kojima Branko Bošnjak i Kvirin igraju značajne uloge.

RUSKA RELIGIOZNA MISAO

Semion Frank, Il pensiero religioso Russo da Tolstoj a Losskij, »Vita e pensiero«, Milano, 1977.

Petar Zdravko Blajić

U svijetu se sve više govori o religioznoj ideji u ruskoj literaturi. Jer, govoriti o ruskoj kulturi bez osvrta na prožimanje te kulture religioznom notom značilo bi: ili biti slijep, ili biti neobjektivan. To vrijedi i za današnje stanje. Možda danas ta kultura ne nosi tako očitu religioznu notu, ali su religiozni refleksi ipak zamjetljivi. Svakako, u povijesti ruskoga naroda, konac devetnaestoga stoljeća i početak dvadesetoga ostat će vrlo zanimljivi za mnoge istraživače. To je vrijeme svojevršne ruske renesanse, iako negdje u pozadini već tutnji i vrije.

Taj zagonetni i zanimljivi period ruske povijesti tema je nove knjige što se je koncem prošle godine pojavila u Italiji u izdanju izdavačke kuće »Vita e pensiero« iz Milana: IL PENSIERO RELIGIOSO RUSSO. DA TOLSTOJ A LOSSKIJ. To je zapravo antologija, pokazatelj na kojem je stupnju u Italiji poznavanje ruske religiozne filozofije ili, točnije, ruske filozofije religije. Važna je ova knjiga i zbog toga što ju je složio Semion Frank, odličan poznavatelj problematike, čovjek čije se ime vrlo često susreće u knjigama i časopisima koji raspravljaju o ruskoj kulturi. Njegovo ime u Italiji se je prvi put pojavilo u časopisu *Russia* još 1924., kada je taj časopis vodio Ettore Lo Gatto.

Koncem 1924. godine Istituto per l'Europa Orientale organizirao je ciklus konferencija koje su držali neki od ruskih izbjeglica. U toj grupi, filozofi su